

ЗА СЪЩНОСТТА НА КОНЦЕПТА

Abstract: The aim of this paper is to analyze the most popular definitions of the concept and to highlight its intrinsic characteristics. The evolution of the nature of the term “concept” is traced from the Middle Ages to present-day times when it has become a basic concept of linguistic culturology. The three main approaches clarifying its nature are viewed there – the views of the representatives of the cognitive, linguistic and culturological fields are discussed. The complexity of its defining comes from the bilateral relationship between language and consciousness – the categories of consciousness have been realized through linguistic categories and they have been determined at the same time by the latter; culture determines the concept. The concept is characterized by a high degree of abstraction for its bilateral nature. All the angles are complementary, not in conflict with one another and reveal a complex multi-layered structure of the concept.

Key words: concept, notion, culturology, linguistic culturology, axiology

Концептът е ключово понятие в когнитивната лингвистика. Той е категория в сферата на мисленето, която е невъзможно да бъде наблюдавана. В наше време фигурира в изследванията по философия, психология, логика, културология и лингвокултурология, съчетавайки следи от всички посочени интерпретации в тези науки.

Като всеки сложен когнитивен лингвосоциален конструкт концептът няма еднозначно тълкуване в лингвистиката на съвременния етап от нейното развитие.

Целта на тази статия е да се анализират най-известните определения за концепта и да се открият вътрешно присъщите му характеристики според мнението на повечето автори. Статията поставя начало на наше изследване за концепта, чието продължение е студията „Концептуализация на концепта и други основни термини в лингвокултурологията“ (под печат).

Терминът „концепт“ има няколковековна история. Утвърдил се е през Средновековието сред привържениците на схоластичната философия. Един от основните въпроси в тяхната полемика е бил свързан с проблемите на „универсалиите“ – връзката между общото и единичното. Пиер Абелар, основател на схоластичната философия (респективно и на концептуализма), и неговите последователи доказвали, че универсалиите не съществуват под формата на физични явления, както твърдели привържениците на реализма, не са и названия, присъщи само на езика, както ги описвали привържениците на крайния номинализъм, а представляват продукт на познавателната дейност на човека, т.е. концепти. Абелар трактува концептите като логиколингвистични катего-

рии, образуващи *мост между света на мисълта и света на битието*¹ (Рассел 1993: 454–456; Реале, Антисери 1994: 109–114)².

По такъв начин в центъра на вниманието на философа се оказват не предметите, не думата като звучене на гласа, а думата като значение. Абелар не е отъждествявал концепта с понятието, което е характерно за логико-философската традиция впоследствие. Според него концептът е крайно субективен, свързан не с езиковите структури, а с речта – ориентиран е към адресата, формира се не само като резултат на логическите процеси на абстрахирането, а също и като резултат на чувствен опит и въображение (Неретина 1992: 143).

Впоследствие терминът „концепт“ е използван в математическата логика и логическата семантика за означаване съдържанието на понятието (Фреге 1977; Черч 1960).

В рамките на тези направления концептът се е разбирал като резултат на логическите операции синтез, анализ, сравняване, обобщение, абстракция и по този начин се е лишил от такива характеристики като диалогичност, субективност и нееднозначност. Крайно проявление на логистичното му разбиране е неговото тълкуване като същност с по-голяма степен на абстракция, отколкото е понятието, като резултат не на прагматични обобщения на възприеманата действителност, а само на научно изследване на даден материал (Соломоник 1995: 246–247).

През 90-те години на XX век с обособяването на новата дисциплина лингвокултурология, терминът „концепт“ намира широко приложение като неин базов термин. В „Тезаурусно моделиране на лингвокултурологичната терминология“ Гинка Димитрова изтъква, че тук той не се разглежда като съотносим с *понятие*, чиято калка от латински е *conceptus*, а като превод на друга латинска дума – *conceptum*, означаваща ‘зърно, зародиш’ (Димитрова 2008).

Във философията и логиката смисълът на термина „концепт“ е „цялостната съвкупност на свойствата на обекта“. В лингвокултурологията терминът е пряко заимстван от логиката и културологията (Аврамова 2007: 97).

В традиционната логика термините концепт, значение и смисъл са синоними (Аврамова 2007). В някои съвременни концепции, в частност металогиката, значението се идентифицира с денотата, а концептът – със смисъла или сигнификата (Павиленис 1983).

В руската лингвистика първи за концепта пише С. А. Асколдов още през 1928 година (Асколдов 1997). Според автора концептът представлява „мигновено и трудноуловимо светкавично появяване на нещо в ума ни“, „концептите са снопчета най-сложни съцветия от мислими конкретности“. Авторът смята, че най-значимата стойност на концепта е *функцията за заместване*, която той изпълнява – „концептът е мислено образуване, което замества в процеса на потока на мисълта неопределено множество предмети от един и същи тип“ (Асколдов 1997: 269–273). Академик Д. С. Лихачов пък разглежда концепта като „алгебричен израз на значението“. Потенциите, намиращи

се в речниковия запас както на отделния индивид, така и на езика като цяло, авторът нарича концептосфери. Концептосферата на националния език е съотносима с целия предшестваш исторически опит на нацията и особено с религията (Лихачев 1993: 5).

В статията си „Културният концепт в разбирането на Д. С. Лихачов“ Мая Божилова (Божилова 2009: 68–69)³ представя реконструиран модел на теоретичната концепция на Лихачов, обобщавайки неговото разбиране за концепт.

В лингвокултурологичен аспект концептът се разглежда като „*култура в концентриран вид*“ („сгусток култури“) – това, във вид на което културата влиза в менталния свят на човека. (Степанов 2001: 44). Във връзка с това авторът пише, че „концептът е основната клетка на културата („основна ячейка култури“) в менталния свят на човека“ (Степанов 1997: 40). С други думи, Ю. С. Степанов разглежда концепта като *микромодел на културата: поражда я и се поражда от нея*. Представлявайки „култура в концентриран вид“, концептът притежава екстралингвистична, прагматична информация – т.е. извънезикова (Степанов 1997: 40).

Концептите според Степанов са не само в сферата на мислите, те се съпреживяват, те са предмет на емоции, симпатии и антипатии, а понякога и на колизии (Степанов 1997: 40). Степанов посочва, че в структурата на концепта влиза не само онова, което се отнася до понятието, но и онова, което го прави факт на културата: изходна форма, история, асоциации, оценка и др. Изхождайки от това, Ю. С. Степанов посочва следните присъщи характеристики на концепта:

1. „буквален смисъл“ или „вътрешна форма“;
2. „пасивен“, „исторически“ слой;
3. нов актуален и активен слой;
4. многослойна структура, генетически обусловена от определен хипотетично реконструирем праобраз. Концептът е исторически създадено напласъване на смислите; той е еволюционно семиотично образувание.
5. метапозиция – „витаене“ над думите и вещите;
6. граница на познание – „отгоре“ – сфера на абстрактните определения, „отдолу“ – сфера на индивидуалния опит, но в крайна сметка „описание на концепта може да се доведе само до определена черта, отвъд която лежи определена духовна реалност, която не може да бъде описана, а само изживяна“ (Степанов 1997: 76).

Ю. С. Степанов разглежда такива концепти като „вечност, огън, вода, дума, вяра, любов, страх, радост, душа, истина, добро, красота“ и др., като концепти, в които са заложили особени културни ценности и които съществуват постоянно или за много дълъг период. Тях авторът нарича *константи*.

Според В. И. Карасик концептът е национален образ (идея, символ), усложнен от признаците на индивидуалната представа (Карасик, Стернин 2005: 16). В друга своя работа Карасик подчертава, че концептите се транслират в различни сфери на човешкото битие – в сферата на понятийното, образно и действено усвояване на света (Карасик 2001: 101).

Авторите на „Краткий словарь когнитивных терминов“ – Е. С. Кубрякова, В. З. Демяньков, Ю. Г. Панкрац и Л. Г. Лузина, разглеждат концептите като идеални абстрактни единици, с чийто смисъл човек оперира в процесите на мислене и които отразяват съдържанието на опита и знанието, съдържанието на резултатите от цялата дейност на човека и процесите, свързани с опознаването на целия обкръжаващ го свят във вид на определени единици, които те наричат „кванти на знанието“ (Кубрякова и др. 1996). Концептите свеждат цялото многообразие от наблюдавани явления към нещо единно – към определени, създадени от цялото общество категории и класове (Кубрякова и др. 1996: 90).

В. Н. Телия твърди, че концептът е „всичко онова, което знаем за обекта в цялата екстензия на това знание“ („екстензия“ – има се предвид многообразие; б.м. – Д.И.) Той представлява семантична категория от най-висока степен на абстракция, включваща частните значения на конкретизациите с обща семантика (Телия 1996: 97). Във връзка с това В. Н. Телия изтъква, че онтологически концептът е предшестван от категоризация, която създава типов образ и формира „прототип“.

Онтологичният елемент на концепта се определя от Г. Г. Слышкин като процес на съотнасяне на резултатите от познаването на действителността чрез личния опит с онези културно-ценностни доминанти от предишните поколения, отразени в религията, изкуството и т.н. Самият концепт се характеризира от автора като „условно-ментална единица“ (Слышкин 2001: 34).

Съществена характеристика на концепта според основната част от авторите, разглеждащи същността му, е неразривната му връзка с етнокултурния свят на човека. Семантичното му съдържание при това се интерпретира като етнокултурна репрезентация. По такъв начин знанието за концепта помага да се изгради етнокултурният образ, особеността на менталитета на носителя на езика. „Концептът е израз на етническата специфика на мисленето и вербализацията му е обусловена лингвокогнитивно от етнокултурна маркирана асоциативна компетентност на носителя на концептуалната система.“ (Фесенко 2000: 144).

Представителите на Воронежката научна школа – З. Д. Попова, И. А. Стернин и др., разглеждат концепта като глобална единица на мисълта, представляваща „квант на структурирано знание“. Концептът има идеална същност и се кодира в съзнанието посредством единиците на универсалния предметен код. В основата на концепта се намират индивидуални чувствени образи, които могат да се абстрахират и да се превърнат в образ на мисълта (Попова, Стернин 1999: 4). По тяхно мнение концептът намира своите репрезентации чрез лексеми, фразеологични единици, словосъчетания, текстове и съвкупност от текстове. При разглеждане на езиковия израз на концепта можем да получим представа за съдържанието му в съзнанието на носителите на езика (Попова, Стернин 1999: 10–11).

Много често се смесват термините концепт и понятие. В. Н. Ярцева в „Лингвистический энциклопедический словарь“ като синоним на термина

„понятие“ предлага термина „концепт“ (Ярцева 2002). И двата термина са когнитивни единици. Но разликата между понятието и концепта са очевидни. Понятието отразява само най-общите, съществени (логически конструируеми) признаци на предметите и явленията. За разлика от него концептът може да отразява всякакви признаци на обекта, не само съществените. Архитектониката на концепта като структурно-сислово образование е по-сложна от архитектурата на понятието. Концептът се състои от понятиен, образен и ценностен компонент (Карасик 1996: 3).

Анализирайки посочените дефиниции, стигаме до извода, че единно мнение за същността на концепта няма. В съвременната лингвистика могат да се разграничат три основни направления или подхода при изясняване на разбирането на термина „концепт“: когнитивен, лингвистичен и културологичен. Привържениците на първия подход отнасят концепта към явленията от ментален характер. Добре известно е определението, което Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац и Л. Г. Лузина дават на термина „концепт“ – „квант на знанието“: „оперативна съдържателна единица на паметта, на менталния лексикон“ (както вече беше споменато). Подобно на тях З. Д. Попова, И. А. Стернин и останалите представители на Воронежката научна школа разглеждат концепта като явление, свързано с мисловната дейност, определяйки го като „глобална единица на мисълта“, „квант на структурираното знание“. При разглеждане на езиковите изрази на концепта можем да получим представа за съдържанието му в съзнанието на носителите на езика (Попова, Стернин 1999: 10–11).

Лингвистичният подход е представен чрез гледните точки на С. А. Аскольдов, Д. С. Лихачев, В. Н. Телия. Приемайки изцяло определението на С. А. Аскольдов, Д. С. Лихачев смята, че концептът съществува за всяко речниково значение и предлага той да се разглежда като *алгебричен израз на значението*. Представителите на това направление разбират концепта като *целия потенциал на значението на думата заедно с конотативния елемент*, съдържащ се в него.

Последователите на третия подход при определянето същността на концепта отдават съществено значение на културологичния аспект. Според тях цялата култура представлява съвкупност от концепти и отношения между тях. Тяхното разбиране за концепта е като „основна клетка на културата в менталния свят на човека“. Основни привърженици на тази гледна точка са Ю. С. Степанов и Г. Г. Слишкин. Тяхно твърдо убеждение е, че при многостранното разглеждане на концепта трябва да се обърне сериозно внимание на важността на културната информация, която той предава. Ю. С. Степанов определя концепта като базова единица на културата (Степанов 1997: 41).

Изследователите нямат единно мнение за същността на концепта, затова пък са единни в твърдението, че концептът е условна ментална структура. Той има определено когнитивна природа и не съществува извън мисленето. Сложността при определянето му произхожда от двустранната връзка между език и

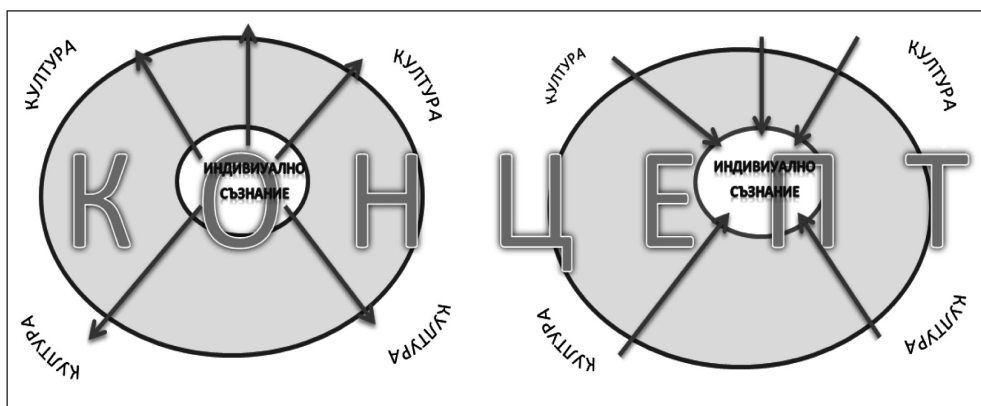
съзнание – категориите на съзнанието се реализират чрез езиковите категории и в същото време се детерминират от тях; културата детерминира концепта. С други думи, концептът е ментална проекция на елементите на културата. Съотношението на феномените език и култура е извънредно сложно, т.е. езикът е част от културата и същевременно е външен фактор за нея. Езикът и речта са сфери, в които концептът намира своята предметна реализация. Когато понятието намери словесен изказ, изразен чрез дума или словосъчетание, то се превръща в концепт. Концептът съдържа тези значения, образи и етноспецифика в представите на индивида, на които той се опира в индивидуалния си опит, черпейки от съкровищницата на колективното познание.

В. А. Маслова (Маслова 2004: 46–47) обобщава следните инвариантни признаци на концепта:

- *Минимална единица на опита* на човека в идеалните му представи, която има *полева структура* и се вербализира посредством *дума*;
- Основна единица за обработка, съхранение и предаване на знания;
- *Подвижни граници и конкретни функции*;
- *Социалност* – асоциативното му поле обуславя прагматиката му;
- *Основна клетка на културата*.

И така, като идеализирано образувание концептът се отличава с висока степен на абстрактност заради билатералната си природа. Той е едновременно единица от когнитивното ниво и съчетава всичко, което принадлежи на природата на понятието и значението. Същевременно той е и елемент на културата и съчетава в себе си многостранните проекции, които го правят компонент на културата: изходна форма (етимология), асоциации, абстракции, аксиологическа оценка и етносни съставящи. Различните подходи към трактовката на термина „концепт“ отразяват тази билатерална природа: като значение на езиковия знак (лингвистично и културологично направление) и като значение на съдържателната страна на езика, представено чрез менталността (когнитивно направление). Трябва да се отбележи, че подобно разделяне на трактовките за термина „концепт“ е условно. Всички посочени гледни точки взаимно се допълват, не се противопоставят една на друга. Когнитивният и културологичният подход не се изключват взаимно: концептът като ментално образувание в съзнанието на човека е свързан с концептосферата на социума, а оттук и на културата. От друга страна, концептът като единица на културата е произведен на колективния опит, който е достояние на отделния човек. Както отбелязва В. И. Карасик, „тези подходи се различават по векторите си по отношение на индивида: лингвокогнитивният концепт има посока от индивидуалното съзнание към културата, а лингвокултурният концепт е с посока от културата към индивидуалното съзнание“ (Карасик 2002: 139).

С други думи, двата подхода се различават като центростремителни и центробежни сили по отношение на концепта: когнитивният подход предполага посока от индивидуалното съзнание към културата, а културологичният подход – посока от културата към индивидуалното съзнание, което намира израз в следните схеми:

Фиг. 1. Когнитивен подход

Фиг. 2. Културологичен подход

Независимо от разнообразието от съществуващи определения за концепта, те имат обща черта: в тях винаги се подчертава актуалната за съвременната лингвистика идея за комплексно изучаване на езика, съзнанието и културата. Тази идея е в основата на антропоцентристката парадигма на съвременната лингвистика, която предполага изследване на езика не като автономна система, а във взаимна връзка с човека, с неговото съзнание, мислене, разнородна дейност.

Концептът притежава сложна многопланова структура. В него могат да се открият различни признаци: конкретност и абстрактност, рационалност и емоционалност, етничност и универсалност, индивидуално-личностно начало и общонационално. Това обяснява и липсата на единно определение за същността му. След задълбоченото изследване на същността на концепта, ние приемаме следното работно определение: *Концептът е условна езиково-ментална единица с различна езикова дължина (дума, словосъчетание, текст) и различна семантична дълбочина с най-висока степен на абстракция; етнокултурна репрезентация на колективния опит и памет на нацията и като такава – основна клетка на културата, с отразени в нея етимологични, исторически, съвременни асоциативни, конотативни и аксиологични компоненти; основна единица за обработка, съхранение и предаване на знания, чиято вербализация е израз на етническата специфика на мисленето и е обусловена от носителя на концептуалната система.*

БЕЛЕЖКИ

¹ Открояването с курсив на пасажите тук и по-нататък в текста е мое.

² Преводът на цитатите от руски в статията е мой.

³ За концепта пишат и други български автори – Й. Кирилова, В. Мичева, М. Китанова, но най-задълбочени и обстойни за настоящия момент според нас са изследванията на Палмира Легурска и Иво Панчев (Легурска 1999; Панчев 2010).

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамова 2007:** Аврамова, В. *Лингвокултурология*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“. 243 с.
- Аскольдов 1997:** Аскольдов, С. А. Концепт и слово. // *Русская словесность. Антология*. Москва: Academia.
- Божилова 2009:** Божилова, М. Културният концепт в разбирането на Д. С. Лихачов. // *Български език*, № 1, с. 68–69.
- Димитрова 2008:** Димитрова, Г. *Тезаурусно моделиране на лингвокултурологичната терминология*. Варна: LiterNet. < http://www.liternet.bg/publish22/g_dimitrova/tezaurusyt/content.htm>
- Карасик 1996:** Карасик, В. И. Культурные концепты: проблема ценностей. // *Языковая личность: культурные концепты*. Волгоград: Перемена, с. 3–16.
- Карасик 2001:** Карасик, В. И. Модельная личность как лингвокультурный концепт. // *Филология и культура. Материалы III международной конференции*. Ч. 2. Тамбов: ТГУ, с. 98–101.
- Карасик 2002:** Карасик, В. И. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Волгоград: Перемена.
- Карасик, Стернин 2005:** Карасик, В. И., И. А. Стернин (ред.). *Антология концептов*. Том 1. Волгоград: Парадигма. 352 с.
- Кубрякова и др. 1966:** Кубрякова Е. С., В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. *Краткий словарь когнитивных терминов*. Москва.
- Легурска 1999:** Легурска П. *За концептуалния анализ в лексикографията*. // *Лексикографски преглед*, №1, с. 7–13.
- Лихачев 1993:** Лихачев, Д. С. *Концептосфера русского языка*. // *Известия АН. Серия литературы и языка*. Том 52, № 1.
- Маслова 2004:** Маслова, В. А. *Введение в когнитивную лингвистику*. Учебное пособие. Москва: Флинта, Наука. 296 с.
- Неретина 1992:** Неретина, С. С. Абелья и Петрарка: пути самопознания личности (текстологический анализ). // *Вопросы философии*, № 3, с. 134–160.
- Павиленис 1983:** Павиленис, Р. И. *Проблема смысла*. Москва.
- Панчев 2010:** Панчев, И. *Лингвокултурен анализ на концептите „добро“ и „зло“ в българския и руския език*. Дисертация за придобиване на образователната и научна степен „доктор“. София.
- Попова, Стернин 1999:** Попова, З. Д., И. А. Стернин. *Понятие „концепт“ в лингвистических исследованиях*. Воронеж: ВГУ.
- Рассел 1993:** Рассел, Б. *История западной философии*. Том 1. Москва: Миф, с. 454–456.
- Реале, Антисери 1994:** Реале, Дж., Д. Антисери. *Западная философия от истоков до наших дней. Средневековье*. Том 2. Санкт-Петербург: ТОО ТК „Петрополис“, с. 109–114.
- Слышкин 2001:** Слышкин, Г. Г. Концептологический анализ институционального дискурса. // *Филология и культура. Материалы III международной конференции*. Ч. 1. Тамбов: ТГУ, с. 34–36.
- Соломоник 1995:** Соломоник, А. *Семиотика и лингвистика*. Москва: Молодая гвардия.

- Степанов 1997:** Степанов, Ю. С. *Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования*. Москва: Языки русской культуры, с. 40–76.
- Телия 1996:** Телия, В. Н. *Русская фразеология: Семантический, прагматический, культурологический аспекты*. Москва: Языки русской культуры. 288 с.
- Фесенко 2000:** Фесенко, Т. А. Концептуальные системы как контекст употребления и понимания вербальных выражений. // *Когнитивные аспекты языковой категоризации*. Рязань: РГПУ, с. 141–144.
- Фреге 1977:** Фреге, Г. Смысл и денотат. // *Семиотика и информатика*. Вып. 8. Москва: ВИНТИ.
- Черч 1960:** Черч, А. *Введение в математическую логику*. Москва: Изд. иностранной литературы.
- Ярцева 2002:** *Лингвистический энциклопедический словарь*. Гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва: Большая российская энциклопедия.